

Вона уникає при цьому додатка «Московського Патріархату». Так ось вона є єдиною в країні церковною спільнотою, яка не засудила загарбника українських теренів. Мовчить також і московський патрон Церкви – патріарх Російський Кирило. Але він ідеологічно готував до загарбницьких походів московського воїнства парафіян своєї Церкви обстоюванням концепції «русского мира», в якій мають неодмінно входити Росія, Україна і Білорусь. Спікер РПЦ протоієрей Всеволод Чаплін заявляв: «Потрібно подумати сьогодні про потужну військову присутність Росії у всіх регіонах... Навіть якщо Росії знадобиться, то росіяни братимуть участь у бойових діях. Цього не слід боятися: армії потрібно нарешті дати справжню роботу». Ніби відповідаючи йому, тодішній архієпископ Августин (Маркевич) з УПЦ сказав: «Ми очікуємо кроків з боку Росії».

Відтак не даймо ходити гордовитим москвинам по наших теренах в широкому змісті їх загарбницьких намірів, бо ж вони, принісши скільки бід українству, того не гідні і на те не варті. Віримо, що український народ ніколи не вибачить Московії її агресію, а заодно і тій Церкві, яка відкрито підтримувала чи ж своєю мовчанкою схвалювала діє московських фашистів.

Р. ГОРБАНЬ (Косів)

УДК 21:291.23

ТЛУМАЧЕННЯ М.БЕРДЯЄВИМ ОСНОВНИХ ПИТАНЬ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕСХАТОЛОГІЇ

Есхатологічне вчення про кінець історії та конечну долю світу й людини складає значну частину будь-якої релігії. Проте диякон Андрій Кураєв наголошує на тому, що питання про початок і кінець світу й по-сьогодні відносяться до найменш розроблених церковною думкою, найменш догматизованих християнських учень¹⁷⁰.

У рамках греко-руської есхатології розглядаються три питання: 1) доля індивідуальної душі після смерті; 2) кінець історії і царство антихриста; 3) Страшний суд. Перше коло питань складає «малу есхатологію», на відміну від двох останніх, що становлять «велику есхатологію» або власне есхатологію як пророче вчення про «кінець світу»¹⁷¹. Розбираючи проблему «кінця історії»

¹⁷⁰ Кураєв А. Сатанизм для интеллигенции (О Рерихах и православии). В 2-х т. – Т. 2: Христианство без оккультизма. – М., 2006. – С. 73-74.

¹⁷¹ Поляков Н.С. Вера в древнерусской богословской и народной традиции [Электронный ресурс] // Человек верующий в культуре Древней Руси: материалы

в релігійно-філософській інтерпретації Бердяєва, спробуємо з'ясувати бердяєвську концепцію основних питань християнського есхатологічного вчення.

Мала есхатологія у філософському розумінні Бердяєва розкривається в двох аспектах: 1) як проблема смерті і безсмертя; 2) як проблема зв'язку індивідуальної долі людини з долею світу. В інтерпретації Бердяєва історія як специфічна форма часу є реалізацією долі світу і долі окремої особистості. Мислитель говорить про два різновиди есхатології: есхатологію особистісну як вирішення долі окремої людини у вічності й есхатологію всесвітньо-історичну як вирішення долі світу у вічності. Вічна доля людини не є долею в нескінченному часі: вона вирішується через кінець часу. Особистий апокаліпсис, на думку філософа, є одкровенням про реалізацію повноти особистості. Реалізація повноти особистості передбачає смерть. Відтак, смерть як реалізація повноти особистості є вирішенням індивідуальної долі людини.

Проблема смерті у Бердяєва пов'язана з концепцією часу. За змістом вона є проблемою есхатологічною. Смерть несе із собою час і смерть відбувається у часі. Вона є подією в середині життя і смерть є кінцем життя. Смерть є крайнім результатом об'єктивації: вона є подією у часі, в об'єкті, а не в суб'єкті, не в його внутрішньому існуванні, де вона є лише момент внутрішньої долі у вічності. Спираючись на слова пасхального канону про те, що Христос смертю смерть подолав, Бердяєв розкриває позитивний смисл смерті. Філософ зазначає, що до смерті має бути діалектичне ставлення: смерть не лише розклад і знищення людини, а й вихід її з-під влади часу.

Бердяєв проводить чітку розділову грань між релігійною ідеєю безсмертя душі, притаманною архаїчним релігіям, орфізму, релігіям Азії, та християнською концепцією воскресіння. Він вважає, що метафізичне вчення про безсмертя душі, яке ґрунтується на субстанціональності душі, не вирішує питання про смерть, адже не враховує проблему трагічного розпаду цілісної людської істоти. За своєю суттю воно виявляється формою об'єктивації та раціоналізації есхатологічної ідеї. Людина не є безсмертною в силу свого природного стану: безсмертя досягається через духовне начало та зв'язок із Богом і є завданням, здійснення якого передбачає духовну боротьбу. Безсмертною є особистість, а не душа. Християнство вчить не про безсмертя душі, а про воскресіння цілісної людської істоти, особистості, воскресіння і тіла, яке також належить особистості. Безсмертя є частковим: воно залишає людину роздробленою, воскресіння ж є інтегральним. Тільки християнське вчення про воскресіння утверджує безсмертя – вічність цілісної людини, особистості. У християнській есхатології Бердяєв вбачає прорив конечності до воскресіння, а тому есхатологічна перспектива включає в себе перспективу воскресіння. Воскресіння означає релігійну перемогу над смертю. Тому воно передбачає боротьбу духовних, благодатних сил із силами смертоносними.

Безсмертя є завоюванням духовної творчості, перемогою духовної особистості над природним індивідом, яка опанувала і душу і тіло. Воскресіння означає перемогу над часом, зміну не лише майбутнього, а й минулого, зміну онтологічного статусу й екзистенціального стану. Стрижневим для проблеми безсмертя є твердження, що безсмертя пов'язане зі станом свідомості, висловлене Бердяєвим у «Екзистенціальній діалектиці». Філософ переконаний, що лише органічно цілісна свідомість, яка не розпадається на елементи і не складається з елементів є запорукою безсмертя: «Повна, цілісна свідомість є надсвідомістю. Це і є духовне пробудження. Свідомість звернена до феноменального світу є півсвідомістю. Лише звільнення свідомості з-під виняткової влади феноменального світу розкриває перспективу безсмертя»¹⁷². Таке розуміння безсмертя впливає з погляду Бердяєва на історичний процес як зміну типів релігійної свідомості, ставить особистісне безсмертя в залежність від стану й структури свідомості. Вочевидь Бердяєву йдеться про активно-творче підготовлення свідомості до сприйняття вічності.

Оскільки домінантою християнства є любов, яка консолідує цю релігію в єдину цілісну концепцію світу, підпорядковуючи поняттю любові всі елементи християнського вчення, то есхатологію особистісну принципово не можна розглядати у відриві від есхатології всесвітньо-історичної. При індивідуально-аскетичному розумінні християнства як релігії особистісного спасіння, як піклування лише власною душею, стає не потрібним одкровення про воскресіння всього тварного світу, адже немає зв'язку особистості з космосом, із усім творінням, а відтак немає якоїсь есхатологічної перспективи. Бердяєв пише: «Ідея особистісного спасіння, виокремлена зі всезагальної есхатологічної перспективи, зі світової долі, суперечить любові»¹⁷³.

Бердяєв вважає, що поняття Страшного суду постає із судочинного розуміння християнства. Християнська концепція Страшного суду пов'язана з рядом есхатологічних проблем: спокутування, парадоксу зла, етики вічного пекла, з'ясування яких є принциповими для його філософії історії. Сама термінологія, на думку мислителя, носить судочинний характер і є термінологією екзотеричною. Вона не розкриває суті, внутрішнього змісту есхатологічної події як іманентного викриттям зла, що здійснюється через трансцендентну правду. Про це Бердяєв пише у праці «Істина і одкровення»: «Бог не буде судити світ і людство, але осліплює божественне світло пронизає світ і людину. Це буде не лише світло, але й палючий очищаючий вогонь. В очищаючому вогні має згоріти зло, а не живі істоти. І це призведе до преображення, до нового неба та нової землі»¹⁷⁴.

¹⁷² Бердяєв Н.А. Екзистенціальна діалектика Божественного и человеческого // Бердяєв Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – С. 336.

¹⁷³ Там само. – С. 339.

¹⁷⁴ Бердяєв Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения // Бердяєв Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения. – СПб., 1996. – С. 128.

Розуміння відносин між Богом і людиною у формі карного процесу постає з антропоморфного уявлення Бога, нав'язування йому людської жорстокості. Така точка зору, на думку Бердяєва, є ветхозавітною й занурюється корінням у давню юдейську традицію. Карне розуміння ідеї спокутування глибоко проникло в християнство через вчення святих отців Ансельма Кентерберійського, Августина, Фоми Аквінського, міститься і в посланнях апостола Петра. Воно виявляється антропоморфічною й соціоморфічною раціоналізацією християнського вчення, утвердженням трансцендентного егоїзму. Слід зазначити, що сам текст Апокаліпсису дає підстави для такого твердження. Адольф Зінов'єв, задаючись питанням, чому з численних апокаліптичних книг тільки Одкровення Івана витримало жорстку селекцію часу, тільки воно було піднято на п'єдестал християнської догматики, стверджує, що головна причина включення Апокаліпсису до списку Нового Завіту на Карфагенському Соборі в 419 році полягає в тому, що ця книга в найбільшій мірі відповідала всім догматичним вимогам Старого Завіту¹⁷⁵. Бердяєв ставить питання про повне усунення карного елемента з релігійної віри та релігійної свідомості. Духовне спасіння він розуміє як досягнення довершеності, адже Богові потрібен не викуп, а реальна зміна людини, її преображення, йдеться не про знищення гріха, а просвітлення. У працях «Про призначення людини» (1931), «Екзистенціальна діалектика божественного і людського» (1947), «Істина і одкровення» (1947) філософ пропонує відносини між Богом і людиною розглядати з позиції екзистенціальної діалектики.

У «Спробі есхатологічної метафізики» (1946) мислитель висуває тезу: «Проблема пекла має основне значення для есхатології»¹⁷⁶. Ідея вічних пекельних мук, на його думку, є одним з найбільш жахливих і потворних породжень заляканої хворобливої уяви людини, що спирається на садистські й мазохістські інстинкти. Ідея пекла пов'язувалася з ідеєю справедливості, що виводилася з інстинкту помсти, маючи під собою психологічні підстави, вона насамперед носила педагогічно-соціологічний і політичний смисл, як і карне законодавство. Ставлячи під знак терору духовне й моральне життя людини, ідея пекла позбавляє життя будь-якого смислу – такий висновок робить Бердяєв.

Мислитель ставить питання про розрізнення психології пекла як досвіду переживання пекельних страждань людиною і онтології пекла як перенесення цього досвіду у вічність. Він твердить: пекло є, і лише легковажний оптимізм може його заперечувати, але воно поцейбічне, а не потойбічне, воно феномен, а не ноумен, воно у часі, а не у вічності. Філософ вважає онтологізацію пекла неприпустимою. Християнська есхатологія має бути звільнена від будь-яких песимістичних чи оптимістичних спроб раціональної онтології пекла. Ідея

¹⁷⁵ Зінов'єв А.В. Магія Апокаліпсиса. – Саранск, 1990. – С. 9-10.

¹⁷⁶ Бердяєв Н.А. Опыт эсхатологической метафизики: Творчество и объективация // Бердяєв Н.А. Дух и реальность. – М.-Харьков, 2003. – С. 551.

пекла належить катафатичному й раціоналістичному богопізнанню, адже Царство Боже все одно лежить по той бік нашого «добра» і нашого «зла». Сила пекла була переможена Христом – явлення Христа означає поворот душі від творення пекла до творення Царства Божого. Допускати існування пекла поряд з Царством Божим – це утвердження поразки творіння: «Пекло не є торжеством Бога, пекло є торжеством диявола, торжеством небуття»¹⁷⁷. Філософ переконаний, що пекло навіть для однієї особистості, нехай вона і вважає себе достойною його – це «тріщина в Царстві Божому»¹⁷⁸.

Ідея пекла пов'язана з парадоксом часу. Мить, у якій створюється зло, залишається під владою часу, вона не входить у вічність, хоча б ця вічність називалася пеклом, адже в переживанні гріха та зла немає повноти буття, ця мить містить розірваність, ізольованість від цілого. Минуле й майбутнє видаються фатальним лише через те, що людська свідомість об'єктивує час, минуле і майбутнє уявляє об'єктами, яким підкорюється, але онтологічно не існує об'єктивованого минулого і майбутнього.

Традиційне вчення про рай і пекло знаходиться під владою об'єктивації. Вічне пекло, у розумінні філософа, – це оксюморон, адже пекло є запереченням вічності, неможливістю увійти у вічне життя, долучитися до вічності. Пекло не є вічністю – це нескінченне продовження у часі, адже пекельне страждання належить дурному часу, а не вічності Царства Божого. Бердяєв пише: «У пеклі ті, хто залишаються у часі і не переходять у вічність, у пеклі ті, хто залишаються в суб'єктивній замкненій сфері і не переходять до об'єктивної сфери Царства Божого. Пекло по суті оманлива, фантазмагорична, небуттєва сфера. Проте воно може бути великою психологічною суб'єктивною реальністю для людини»¹⁷⁹. Пекло, як і рай, з погляду філософа, є символами духовного шляху людини. Досвід пекла є замиканням суб'єкта в собі, неможливістю прорватися до повноцінного буття – це самозанурення, для якого закривається вічність і залишається дурна нескінченність. Пекло є нестерпним, тому що в ньому втрачено будь-який зв'язок з Богом, адже зло є руйнацією цілісності особистості, гріх зміщує центр у людині, робить її егоцентричною. Зло є насамперед втратою цілісності, відривом від духовного центру й утворенням автономних частин, які починають вести автономне існування. Добро є внутрішньою цілісністю, єдністю, підкоренням душевного й тілесного життя духовному началу. Пекельна фантазмагорія виявляється втратою цілісності особистості та синтезуючої сили свідомості, її роздробленістю й покаліченістю, непросвітленим і непретвореним підсвідомим. Згідно з Бердяєвим, пекло є станом свідомості та душі людини,

¹⁷⁷ Бердяев Н.А. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики // Бердяев Н. А. О назначении человека. – М., 1993. – С. 241.

¹⁷⁸ Бердяев Н.А. Опыт эсхатологической метафизики: Творчество и объективация// Бердяев Н.А. Дух и реальность. – М.-Харьков, 2003. – С. 552.

¹⁷⁹ Бердяев Н.А. О назначении человека: Опыт парадоксальной этики // Бердяев Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – С. 231.

викликаним втратою цілісності, крайнім егоцентризмом, злою і темною самотністю, тобто остаточною нездатністю, безсиллям любити й досягнути надсвідомої цілісності. Отже, ідея пекла є ідеєю психологічною, як ідея онтологічна пекло розколює і світ і людство, розділяє назавжди на дві протилежні частини. Бердяєв підкреслює: «Навіки залишається Царство Боже, царство добра, і царство диявола, царство пекла. Пекельне царство співіснує з Царством Божим»¹⁸⁰.

Ідея пекла нерозривно пов'язана з парадоксом зла. Бердяєв звертає увагу, що у традиційно-ортодоксальній теологічній системі пекло з його вічними муками по суті визнається відділенням Царства Божого, в якому торжествує карна справедливість. Філософ зазначає, що теологічна думка заплуталась у протиріччях, адже пекло, як і зло, належить поцейбічному, а не потойбічному світові. Парадоксальність зла полягає в тому, що зло може виявитися шляхом до добра, а боротьба зі злом може виявитися злом. Пекло і є виявленням парадоксу зла. Для Бердяєва є очевидним, що зі злом належить боротися і воно має згоріти, проте має згоріти зло, але не злі. Радикальною моральною зміною може бути лише змінення ставлення до «злих», бажання спасти також і їх, адже неможна спасатися індивідуально, «прокрадатися в Царство Боже, розраховуючи на свої заслуги»¹⁸¹. Таке розуміння спасіння руйнує єдність космосу, при цьому не реалізується засаднича ідея Царства Божого – відновлення онтологічної цілісності світу.

У монографії «Апокрифічна апокаліптика» Олена Сирцова, вирвавши цитату з контексту «Філософії свободи» (1910), твору який належить до початку серединного етапу розробки Бердяєвим есхатологічних ідей, закидає філософу, ніби він, спираючись на ідею «викорінення зла з буття за допомогою пекельної вічної муки для грішних і слабких духом, від порятунку яких з гідністю відмовляються сильні духом», буцімто запозичену у Ніцше й гностичної секти каїнітів, відстоює ідею вічного пекла, при цьому нападає на Орігена за його християнський філантропізм і торкаючись проблеми вічних мук ототожнює «зло як абстракцію і злих грішників»¹⁸². В останній своїй праці «Істина і одкровення», яка по суті підсумовує есхатологічне вчення Бердяєва, філософ пише: «У вченні про пекло є переживання маніхейських елементів, і навіть з погіршення у порівнянні з маніхейством. Добрий Бог не перемагає остаточно злого бога. Немає комюнаторної, соборної долі людства, у неї вноситься вічний розкол. Або я потраплю до пекла, а мої добрі друзі будуть у

¹⁸⁰ Бердяев Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения // Бердяев Н. А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения . Сост. и послесл. В. Г. Безносова. – СПб., 1996. – С. 134.

¹⁸¹ Бердяев Н.А. О назначении человека: Опыт парадоксальной этики // Бердяев Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – С. 236.

¹⁸² Сирцова О.М. Апокрифічна апокаліптика: філософ. екзегеза і текстологія з вид. грец. тексту Апокаліпсису Богородиці за рукописом XI ст., Ottobonianus, gr. 1. – К.: КМ Academia, 2000. – С. 206-207.

раю, або вони потраплять до пекла, а я буду в раю. Але і перше і друге однаково неприйнятне для совісті. Спасатися треба разом. Велику честь робить таким грецьким вчителям Церкви, як Оріген і св. Григорій те, що вони заперечували вічне пекло і визнавали навіть спасіння диявола»¹⁸³. Якщо продовжити цитату з «Філософії свободи» від крапки, поставленої О.Сирцовою, то маємо наступну фразу: «Поза Богом і Царством Божим намагалися утвердити зло; але поза Богом і Царством Божим немає нічого і бути на може, окрім нікчемності брехні, фальсифікації, небуття. За стінами Вселенської Церкви нічого не має залишитися, oprіч небуття»¹⁸⁴. Як бачимо, в афористичній манері, притаманній бердяєвському стилю, філософ заперечує онтологічну ідею пекла – немає такої філії у вічному Царстві Божому. Йдеться про те, що бердяєвські тези неможна виривати ні з текстів філософа, ні з контексту його концепцій. Очевидним є те, що концепт зла, концепт смерті, концепт пекла і концепт Страшного суду в контексті творів Бердяєва, а це насамперед «Філософії свободи», «Про призначення людини», «Я і світ об'єктів» (1934), «Дух і реальність» (1937), «Спроба есхатологічної метафізики», «Екзистенціальна діалектика божественного і людського», «Істина і одкровення», складають цілісну, структуровану законами екзистенціальної діалектики, концепцію есхатологічної перспективи шляхів зла. Отже, на погляд Бердяєва, в морально-етичному аспекті ідея онтологічного пекла є ідеєю хибного релігійного індивідуалізму й трансцендентного егоїзму, а у філософському – есхатологічна перспектива пекла є рабством у гріховного об'єктивованого часу.

Кінець світу, кінець історії в інтерпретації Бердяєва є двоїстим. По суті філософ не відходить від концептуальної канви, створеної християнською апокаліптичною літературою, яка виявляла в історії дві сторони: зростання і Царства Христа, і царства антихриста. Бердяєв виділяє два якісно різні за змістом і спрямованістю аспекти апокаліптичного кінця. Фатум Страшного суду є лише одним з цих двох аспектів – це кінець шляхів відпадиння від Бога, кінець для темряви і рабства – кінець шляхів зла. Інший, Божий кінець, – це справа свободи, а не фатуму. Апокаліпсис описує саме фатальність зла «у символічній формі він зображує руйнівний шлях зла»¹⁸⁵. Кінець, до якого веде творча свобода є сокровенним. Сучасні кризи й катастрофи мислитель розглядає як суд над культурою, історією, християнством, який в означеному ракурсі є зживанням іманентних шляхів людського, викорінюванням зла. У катастрофічну епоху відбувається розкол світу й «виявляється перехід до

¹⁸³ Бердяєв Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения // Бердяєв Н. А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения. Сост. и послесл. В.Г. Безносова. – СПб., 1996. – С. 135.

¹⁸⁴ Бердяєв Н.А. Философия свободы // Бердяєв Н. А. Судьба России: Сочинения. – М., 1998. – С. 200.

¹⁸⁵ Бердяєв Н.А. Экзистенциальная диалектика Божественного и человеческого // Бердяєв Н.А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – С. 352.

шляхів Бого-людських або Бого-звірячих»¹⁸⁶. Криза гуманізму відкрила два протилежні напрямки розвитку людства – вверх і вниз – до боголюдності і богозвірячості, за якими розкривається есхатологічна перспектива. У статті «Вселенськість і конфесіоналізм» (1933) Бердяєв зазначає, що в сучасному катастрофічному світі відбувається якісне розшарування: «Мечем розділяється істинне від неістинного, реальне від ілюзорного, божественне від того, що людина сама створювала та видавала за божественне <...> У світі відбувається нечувана концентрація, об'єднання й організація антихристиянських сил. Ці сили надзвичайно активні»¹⁸⁷. У цьому питанні він безкомпромісний: «Цілісність у прийдешньому земному суспільстві неможлива вже, розділення невідворотне»¹⁸⁸.

Апокаліпсис особистісний і апокаліпсис світовий викривають невиконання вічної правди життя, по суті апокаліпсис є торжеством цієї правди у темній стихії гріха. Кінець життя окремої людини, кінець історії «означає катастрофічне нагадування смислу і правди про те, що вони не виконані та викривлені»¹⁸⁹. Таким є смисл революцій, які виступають апокаліпсисом у середині історії, таким є смисл катастрофічних подій у середині життя окремих людей. Бердяєв переконаний, що пророцтво про появу антихриста і його царство вказує на невиконання християнської правди, небажання та нездатність реалізувати її в житті. Таким є закон духовного життя: якщо свобода не реалізує Царства Христа, то необхідність реалізує царство антихриста. У боротьбі двох світових начал – Христа і антихриста, Боголюдини і людинобога, Боголюдини і богозвіра, свободи і примусу – вирішується доля людини і доля історії. Відбувається роздвоєння світу на дві стихії – добра і зла. Тільки у світлі релігійної свідомості проявляється майбутнє розділення на кінцеве добро і кінцеве зло, трагічний трансцендентний кінець історії, а не благополучний іманентний. Смисл світової історії полягає у приведенні цього світу до кінця, звільненні тих людських сил, які покликані зробити остаточний вибір між двома царствами – Царством Божим і царством кесаря. «Релігійна свідомість бачить в історії трагедію, яка має скінчитися катастрофою», оскільки завдання історії – у творчій перемозі над джерелом зла, а не в благополуччі¹⁹⁰. Бердяєв стверджує, що в Апокаліпсисі не може бути євангельської ясності й простоти, у ньому

¹⁸⁶ Бердяєв Н.А. Самопознание // Бердяєв Н. А. Самопознание: Сочинения. – М.: Эксмо, 2008. – С. 579.

¹⁸⁷ Бердяєв Н.А. Вселенскость и конфессионализм // Православие и экуменизм. Документы и материалы, 1902-1998. – М., 1999. – С. 144.

¹⁸⁸ Бердяєв Н.А. Философия неравенства // Бердяєв Н. А. Философия неравенства. – М., 1990. – С. 274.

¹⁸⁹ Бердяєв Н.А. О назначении человека: Опыт парадоксальной этики // Бердяєв Н.А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – С. 226.

¹⁹⁰ Бердяєв Н.А. Философия свободы // Бердяєв Н.А. Судьба России: Сочинения. – М. - Харьков, 1998. – С. 190.

розкривається крайнє духовне роздвоєння: Христа і його позірної подоби. В Апокаліпсисі все відбувається в атмосфері змішаній і складній, де все роздвоюється, все просякнуте ярістю й зіткнення полярно протилежних начал. Промінь від Лику Христа падає не на ґрунт душевної простоти та цілісності перших християн, а на душі край складні, роздвоєні, втомлені й змучені довгою історією, поставлені перед абсолютно новими проблемами. Людство вийшло з євангельської атмосфери й увійшло в атмосферу апокаліптичну. Лик Христа перестають ясно розрізняти, він двоїться для сучасної людини. У сучасній душі двоїться добро і двоїться зло. Сучасна свідомість перестала чітко розрізняти грань між добром і злом. Криза свідомості проявляється, за спостереженнями Бердяєва, у тому, що особистість у сучасній людині декристалізується – це сприятливий ґрунт для впливу темних сил. Не особистість діє, а «щось» у ній діє. В історії діють окультні сили – як зорганізовані, так і неорганізовані. Дія цих абсолютно ірраціональних сил творить абсолютно раціональну свідомість, скеровану на спрощення особистості, одномірність, розкол її цілісності. Усі антихристові підміни засновані на запереченні особистості, її руйнації. Духовна дисципліна особистості, її зміцнення, збереження в особистості людського образу й подоби Божої є протидією антихристовому духу. В такий спосіб філософ стверджує, що в історії світу відбувається боротьба двох начал: суб'єктивності, духовності, першореальності, свободи, істини, правди, любові, людяності і об'єктивності, мирності, детермінізму із зовні, користі, благоустрою, сили, влади – це боротьба Царства Божого і царства кесаря.

Уточнюючи внутрішні властивості і суть головних релігійних феноменів у есхатології Бердяєва, ми виявили, що філософ інтерпретує малу християнську есхатологію – доля індивідуальної душі, і велику – кінець історії, царство антихриста, Страшний суд, виходячи з розуміння парадоксу часу. Вирішуючи перше коло питань, мислитель пов'язує проблему безсмертя зі станом свідомості, адже звільнення свідомості з-під влади феноменального світу розкриває перспективу безсмертя. У християнській есхатології філософ вбачає прорив конечності до воскресіння, відтак есхатологічна перспектива включає в себе перспективу воскресіння. Безсмертя є завоюванням духовної творчості, перемогою духовної особистості, над природним індивідом. Проблему Страшного суду і проблему пекла мислитель зв'язує в один блок питань, що мають головне значення в есхатології. Він вважає неприпустимою об'єктивацію цих понять, адже це поняття езотеричні, що розкриваються у ракурсі апофатичного богопізнання. Ідея пекла пов'язана з парадоксами часу і зла. Пекло – поняття психологічне, його ж онтологізація є запереченням Царства Божого. Концепти зла, смерті, пекла і Страшного суду в контексті релігійної філософії Бердяєва складають єдину, структуровану законами екзистенціальної діалектики, концепцію есхатологічної перспективи шляхів зла, його зживання й онтологічного викорінювання. В інтерпретації Бердяєва світ в есхатологічній перспективі має два кінця: фатальний – викорінення

іманентних наслідків зла, зображений в Апокаліпсисі, і свобідний, активно-творчий, сокровенний – друге пришестя Христа, преображення світу, нове небо та нова земля. Це пов'язано з парадоксом часу – людина бачить кінець світу в часі замість того, щоб бачити кінець часу – у часі кінець бачиться як руйнація, а у вічності – як преображення. На цій підставі з'являються дві концептуально різні есхатології - пасивна і активна. Відтак, у версії Бердяєва світ в есхатологічній перспективі має два кінця: 1) викорінення іманентних наслідків зла – катастрофічний, фатальний, зображений в Апокаліпсисі; 2) преображення світу, нове небо та нова земля, друге пришестя Христа – свобідний, активно творчий, сокровенний.

Анотації

У статті Річарда Горбаня «Тлумачення Бердяєвим основних питань християнської есхатології» висвітлюються деякі аспекти есхатології Миколи Бердяєва, розглядається суть основних питань християнського есхатологічного вчення як їх розуміє мислитель, виходячи з власної концепції парадоксу часу. У системі релігійно-філософських поглядів Бердяєва дослідник актуалізує такі питання, як зв'язок долі індивідуальної душі із долею світу, смерть і безсмертя, кінець історії, онтологізація пекла, есхатологічна перспектива шляхів зла, його онтологічного викорінювання, зростання Царства Христа і зростання царства антихриста, апокаліпсис особистісний і апокаліпсис світовий.

Ключові слова: есхатологія, кінець історії, апокаліпсис, смерть, безсмертя, вічність, час, Царство Боже, царство антихриста, Страшний суд.

В статтє Ричарда Горбаня «Толкование Бердяевым основных вопросов христианской эсхатологии» освещаются некоторые аспекты эсхатологии Николая Бердяева, рассматривается суть основных вопросов христианского эсхатологического учения как их понимает мыслитель, исходя из собственной концепции парадокса времени. В системе религиозно-философских взглядов Бердяева исследователь актуализует такие вопросы, как связь судьбы индивидуальной души с судьбой мира, смерть и бессмертие, конец истории, онтологизация ада, эсхатологическая перспектива путей зла, его эсхатологического искоренения, возрастание Царства Христа и возрастание царства антихриста, апокалипсис личный и апокалипсис мировой.

Ключевые слова: эсхатология, конец истории, апокалипсис, смерть, бессмертие, вечность, время, Царство Божье, царство антихриста, Страшный суд.

In the article, “**Basic Issues of Christian Eschatology Interpreted by Berdyaev**”, Richard Gorban covers some eschatological aspects of Mykola Berdyaev. He considers the kernel of the basic issues of Christian eschatological doctrine the way the thinker understands them, determining his own conception of paradox of time.

The researcher emphasizes the following issues in the system of religious and philosophical views of Berdyaev: connection of the fate of an individual soul with the fate of the world, death and eternity, end of history, Hell ontology; eschatological prospects of evil pathways and its ontological extermination; growth of the God's Realm and growth of Antichrist kingdom; personal apocalypses and the world apocalypses.

Key words: eschatology, end of history, apocalypses, death, eternity, immortality, time, God's Realm, Antichrist kingdom, Doomsday.